

Mahrux TAĞIYEVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Slavyan Universiteti
mahrux_tagiyeva@live.ru

AZƏRBAYCANDA F.M.DOSTOYEVSKİ YARADICILIĞININ MÜQAYİSƏLİ ƏDƏBİYYATŞUNASLIQ ASPEKTİNDƏ TƏDQIQI

Açar sözlər: Azərbaycan, Dostoyevski, Qoqol, “Yazıcının gündəliyi”, tədqiqat, Ağayeva, əsər

Key words: Azerbaijan, Dostoyevsky, Gogol, “Writer’s agenda”, research, Agayeva, work

Ключевые слова: Азербайджан, Достоевский, Гоголь, “Дневник писателя”, исследование, Агаева, произведение

Azərbaycanda Dostoyevski yaradıcılığı yalnız ədəbiyyatşünaslıq müstəvisində deyil, həm də digər rus, Azərbaycan və Avropa xalqları yazıçılarının yaradıcılığı ilə müqayisəli-tipoloji aspektdə tədqiq olunmuşdur. Bu sahədə tədqiqat işi aparmış alimlərdən İzabella Ağayevanın, Xədicə Yusifovanın, Sevinc İmanovanın, Sevinc Nəсібovanın və Gülnarə Əliyevanın adlarını çəkmək olar. Bu məqalədə İ.Ağayevanın məsələyə yanaşmasını araşdıracağıq.

İ.Ağayevanın “N.V.Qoqolun və F.M.Dostoyevskinin publisistikası (“Dostlarla yazışmalardan seçilmiş yerlər” və “Yazıcının gündəliyi”) monoqrafiyası 2006-cı ildə Bakıda işıq üzü görmüşdür. Kitabın müəllifi hər iki yazıcının yaradıcılığının, yetkin dövründəki publisistikasını mühüm

fiyə müəllifinin fikrinə əsasən, V.Qoqol və F.Dostoyevski Rusiyaya aid eyni məsələlərə – din, ədəbiyyat və inqilab məsələlərinə toxunmuşlar. Onların bu problemlərə bir çox hallarda üst-üstə düşən yanaşma tərzləri olmuşdur. İ.L.Volqin yazır: “Yazıcının gündəliyi” yalnız rus tarixi həyatının kolliziyalarını deyil, həm də öz yaradıcısının dərin özünəməxsusluğunu təzənür etdirən səbəstə ideya fenomenidir” [3, s.131]. Dostoyevskinin publisistikasının tədqiqatçısı daha sonra “Gündəliyin” xüsusi üslubunu, yəni onun tövbə xarakterini diqqətə çatdırmışdır: “Yazıcının gündəliyinin etibarlılığı, onun güclü, kəskin şəkildə ifadə olunmuş şəxsi başlanğıcı, onun yüksək mənəvi gərginliyi, onun tövbəkar xarakteri – bütün bunlar oxucuya dərin təsir göstərməyə bilməzdi” [3, s.133]. Qoqolun “Yazışmalar”ının tövbəkarlığı, isə Slavyanofillərlə dostlarında və Belinskidə tamamilə başqa reaksiya yaratmışdır.

Din məsələlərində V.Qoqol və F.Dostoyevski slavyanofillərdən daha uzağa getmişlər. Yazıçıların bədii yaradıcılığında din müxtəlif cür təzahür tapmışdır. Əgər Qoqolda dini aspekt o qədər də gözə çarpmırdısa, “Dostoyevskidə əksinə, bütün bədii irs dini ruhla aşlanmışdır. Yazıcının publisistikaya keçidi, Qoqolda olduğu kimi, öz yaradıcılığının ümumi mənasını anlamamasının məsumluğundan deyildi. Dostoyevski satiradan uzaq idi. Onun ideoloji romanları Allah lehinə və əleyhinə qızgın mükəllimədir” [1, s.6]. İ.Ağayeva bu fikirlərində tamamilə haqlıdır. Lakin bir qədər sonra o, “Yazıcının gündəliyi”nin üslubunun mübahisəli olmasını qeyd edərək yazır: “Dostoyevskidə mütiliyin heç kölgəsi də yoxdur: döyüşkənlik “Gündəliyi”nin üslubi dominantdır” [1, s.7]. Tədqiqatçının fikrinə əsasən, Dostoyevskinin publisistikası aristokratlara, zadəğənlərə, Rusiyanı Qərb yolu ilə irəliləməyə çağıranlara qarşı yönəlmişdir. Dostoyevski ölkənin inkişaf yolunu inqilablarda, dövlət quruluşunun dəyişdirilməsində deyil, İlahi Həqiqətin daşıyıcısı olan kilsədə görmüşdür.

İ.Ağayevanın F.M.Dostoyevskini inqilabçı qismində qəbul etməsi onu belə bir qənaətə gətirib çıxarı ki, ədib öncədən sosialist ideyalarının təbliği ilə məşğul olmuş, dünyagörüşündəki dəyişiklik isə edam səhnəsindən sonra baş vermişdir. “Yazıcının əvvəlki fikirlərindən qəti imtinasını onu Allahla qovuşdurur. Həqiqəti Dostoyevski ancaq onda görür və son nəfəsi-

əllim əsrlərlə yetişir, ənənələrə söykənir, sonsuz təcrübəyə malik olur” [9, s.93]. “Onun şəxsiyyətindən, xarakterindən təşəbbüsündən xalqın mənəvi sağlamlığı asılıdır... Elə xalq özü Dostoyevskinin həqiqi müəllimi olmuşdur” [1, s.67].

Dostoyevskinin publisistikasında qərb mədəniyyəti barəsindəki iki – xalq və zadəgan fikri dəqiqliklə sezilir. Yazıcının ideali xalqla zadəganların vəhdəti, pravoslavlıq zəminində vahid rus mədəniyyətinin yaranmasıdır. Bu fikir sonralar Dostoyevskinin Puşkin haqqındakı nitqində inkişaf

xalq nağıllarındakı və əfsanələrindəki xeyir və şər mübarizəsinə əsaslanmışdır. Kiçik bir “Soğanaq” insanın, hətta insanlığın xilasına qadirdir. Bu o deməkdir ki, əgər insanda bu kiçik xeyirxahlıq varsa, insan və onun simasında insanlıq Allah tərəfindən xilas ediləcəkdir. Lakin bu dəfə şər üstün gəlir, Allah insanı amansızcasına cəzalandırır. Dostoyevskinin nöqtəyi-nəzərindən heç bir mühakimə üsulu və məhkəmə xristian normalarının əksinə gedən İlahi ədalətə üstün gələ bilməz. “Soğanaq”dakı qəddarlıq ağlagələcək sərhədləri aşdı ... və mələyin havadarlığı işə yaramadı” [1, s.77]. İ. Ağayevanın fikrincə, bu ona görə baş verdi ki, insan Allahın isarə

üsulünün bir çox məsələlərinin həllinə şərait yaratmır. Onların məğzi, yazıçı düşünür ki, xalqın maraqlarını təzahür etdirməlidir” [1, s.72]. Qoqol kimi Dostoyevski də məhkəmənin iki – xristian və vətəndaş tərkib hissələrinin labüdlüyü barədə düşüncələrində sarsılmaz idi. Ədib öz əsərində Rusiya və İngiltərə məhkəmə üsullarını, prisiyalarını, onların dünyagörüşlərini, mühitin mənəvi-dini ideyasını müqayisə etmişdir.

Tədqiqatçı xalq və inqilabçıların həqiqəti müxtəlif cür anlamasından diqqət çəkir: xalq onu, yəni həqiqəti Allahda, inqilabçılar isə Allahu neyt-rallaşdıraraq, dünyanın yenidən qurulmasında axtarırdılar. Uzun katorqa illərində Dostoyevski anlamışdır ki, xalqla onun yolu ayrı imiş və o, həqiqəti lazımı yerdə axtarmayıbmış, yeganə həqiqət vardır ki, o da Allaha aparan yoldur. Beləliklə, yazıcının yaradıcılığında xalq və inqilabçılar Allahın dərkinin mənbəyi olmuşdur. Lakin İ. Ağayeva qeyd edir ki, “Dostoyevski sosializm ideyalarından birdəfəlik ayılla bilməmişdir” [1, s.77]. Monoqrafiya müəllifi yazıcının “rus sosializmi ilə xristianlıqdır” [1, s.77] fikrində olduğunu söyləyir.

“Karamazov qardaşları” romanının “Soğanaq” belində Dostoyevski xalqın təsəvvüründəki ədalətli məhkəməni təsvir etmişdir. Burada ədib

kə, onu başqa bir insana çevirə biləcək nəşə varsa, bu, yeganə olaraq İsa qanunudur ki, o da artıq insanların vicdanına hopmuşdur. Yalnız öz səhvinə dərk etməklə kilisə övladı İsa cəmiyyətinin özü qarşısında, yəni kilisə qarşısında səhvlərini başa düşür. Beləliklə, müasir cinayətkar təkcə kilisə qarşısında günahını boynuna almağa qadirdir, bu isə dövlət qarşısında günahını etiraf etməklə eyni deyil” [11, s.93]. Abid İlahi məhkəməni əsl və həqiqi hesab edir. İsa Məsih. Ver. üzünə insanı xilas etmək üçün gəlmişdir. Dövlət məhkəməsi yalnız mühakimə edir, xilas etmir. Tədqiqatçıya görə, həm Qoqolun, həm də Dostoyevskinin gəldiyi son nəticə budur.

İ. Ağayeva “N.V. Qoqolun və F.M. Dostoyevskinin publisistikası (“Dostlarla yazışmalardan seçilmiş yerlər” və “Yazıcının gündəliyi”) əsərində iki dahi rus ədibinin yaradıcılıqlarının son mərhələsini müqayisəli-tipoloji aspektdən tədqiq etmişdir. Onların bədii irsinin oxşar və fərqli cəhətlərini əyani misallarla aşkarlayan tədqiqatçı yazıçıların hər ikisinin, demək olar ki, eyni dünyagörüşünü paylaştığını söyləmişdir. İ. Ağayeva belə qənaətə gəlmişdir ki, Qoqol məktəbindən qidalanan Dostoyevski bəzi məsələlərə yazısına təzə ilə öz müəllimindən daha irəlilə gəlmişdir.

1. Агаева И.И. Публицистика Н.В.Гоголя и Ф.М.Достоевского («Выбранные места из переписки с друзьями» и «Дневник писателя»). Баку, «Kitab ələmi», 2006.
2. Достоевский Ф.М. ПСС в 30-ти томах, т. 22. Ленинград, «Наука», 1981.
3. Волгин И.Л. Достоевский и русское общество. Русская литература. Ленинград, 1976, № 3.
4. Белинский В.Г. Полн. Собр.соч.в 12 тт. Москва, АН СССР, т. 10.
5. Аксаков С.Т. История моего знакомства с Гоголем. Москва, АН СССР, 1960.
6. Арутюнова Н.Д. Палка о двух концах: к семантике редукции в текстах Достоевского. Известия Российской Академии Наук. Серия литературы и языка. Москва, 2005, т. 64, № 2.
7. Мочульский К.В. Достоевский. Жизнь и творчество. Мочульский К.В. Гоголь. Соловьев. Достоевский. Москва, 1995.
8. Достоевский Ф.М. ПСС в 30-ти томах, т. 27. Ленинград, «Наука», 1981.
9. Достоевский Ф.М. ПСС в 30-ти томах, т. 21. Ленинград, «Наука», 1981.
10. Dostoyevski F.M. Karamazov qardaşları. Roman. 2 cildə, 1-ci cild / Tərc.ed. T.Vəlixanlı (Cəfərov). Bakı, "Mütərcim", 2010.
11. Dostoyevski F.M. Karamazov qardaşları. Roman. 2 cildə, 2-ci cild / Tərc.ed. T.Vəlixanlı (Cəfərov). Bakı, "Mütərcim", 2010.

Mahrukh Taghiyeva

INVESTIGATION OF F.M.DOSTOEVSKY'S CREATIVITY
IN COMPARATIVE LITERARY CRITICISM
ASPECT IN AZERBAIJAN

Summary

The monograph of I.Aghayeva's "The publicity of N.V.Qoqol and F.M.Dostoyevsky ("Specific places from correspondence with friends" and "The agenda of writer") is published in 2006 in Baku. The author of the book considers that the publicity of the both of the writers' creativity that was in peak period is crucial level.

I.Aghayeva detects similar and different sides of artistic creativity of Qoqol and Dostoyevsky with visual examples. Researcher declares that both of the writers share the same range of vision in terms of "God", "Cathedral", "Nation", also issues of way of enlightenment, judge and judgement. I.Aghayeva came to conclusion that Dostoyevsky continued tradition of Qoqol's school, but he went ahead from his teacher with style of approach to some issues.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТВОРЧЕСТВА Ф.М.ДОСТОЕВСКОГО
В СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОМ
АСПЕКТЕ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

Монография И.Агаевой «Публицистика Н.В.Гоголя и Ф.М.Достоевского («Выбранные места из переписки с друзьями» и «Дневник писателя»)» была опубликована в 2006-ом году в Баку. Публицистику зрелого периода обоих писателей автор книги считает важным этапом в их творчестве.

И.Агаева показывает схожие и разные стороны художественного наследия Гоголя и Достоевского. Исследовательница указывает на то, что оба писателя разделяют одинаковое мировоззрение в таких понятиях, как «Бог», «Церковь», «Нация», в проблемах просвещения, суда и судопроизводства. Достоевский продолжил традиции Гоголевской школы, но при подходе к некоторым вопросам он превзошел своего учителя.